

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

ПОВРЕМЕНИ СПИС ЗА СЛОВЕНСКУ ФИЛОЛОГИЈУ

Уређује
А. БЕЛИЋ

уз сарадњу

д-ра *Алексића Радомира* (Београд), д-ра *Вуковића Јована* (Сарајево), д-ра *Коларића Рудолфа* (Љубљана), *Конеског Блажа* (Скопље), д-ра *Павловића Миливоја* (Нови Сад), д-ра *Сивановића Михаила* (Београд), д-ра *Томановића Васи* (Скопље), д-ра *Храстиче Маји* (Загреб)

XXIII КЊ. 1—4

БЕОГРАД
1958

О РАЗВИТКУ МАКЕДОНСКОГ КЊИЖЕВНОГ ЈЕЗИКА

Стварање једног новог књижевног језика пружа могућност за непосредно посматрање извесних појава од ширег интереса, које је притом у самом зачетку лакше уочити и издвојити. Стога сам сматрао да неће бити излишно ако се укаже на неке моменте у развоју савременог македонског књижевног језика.

Познато је да у годинама пред Други светски рат почиње интензивнији књижевни рад на македонском језику. У свакодневном саобраћају њему одговара у исто време појава елемената који значе почетак стварања једног општег македонског разговорног језика. То се огледа у ширењу појединих црта западномакедонског наречја, пре свега у говору интелигенције. Особиту продорност показују притом речи са изразитом дијалекатском диференцијацијом. Оне поседују неку посебну сугестивну привлачност која омогућава њихово лакше продирање из дијалеката, који дају основу књижевном језику, и у говор припадника других дијалеката. Поменимо овде као пример само случај зап. мак. предлога *во*, који је у предратним годинама почео да се све више шири и да потискује употребу дијалекатске варијанте *у*. Надаље, ова се појава огледа у санкционирању, кроз ширу употребу, извесних новостворених речи и израза, којих у народном говору није било, а које је изискивала потреба савременог општења. Тако је у говору наше интелигенције, па и широк кругова, врло брзо освојила своје место реч *фрашање* са новим значењем, на пример у изразу *македонскојто фрашање*, потискујући дотад употребљаване речи *ишишање* или *войрос*. У ово време су македонски студенти лансирани и поздрав *до гледање* (до виђења), који је необично брзо ушао у свакодневну употребу. Доиста, тај израз није изведен нарочито срећно, али се толико одомаћило, да су досад скоро илузорни остали напори Македонског театра да га замени изразом *до видување*. У овом је случају, макар то било и у негативном смислу, врло јасно изражено деловање онога фактора, који је од необичног значаја у животу књижевног језика, фактора употребе или спонтаног избора.

Употреба је у исто то време и нешто касније извршила избор и у односу на једну важну фонетску црту македонског књижевног језика, која директно задире у установљење његовог вокалног система. Наиме,

између више замена за старо вокално л, заступљених у македонским дијалектима, (напр. волк, вълк, вѣк, вук) изабрана је замена *ол*, па је тиме отклоњена потреба да се у вокални систем књижевног језика унесе глас ѓ. Подвлачим још једампут да се овде није радило о некаквом свесно форсираном избору приликом установљења македонског правописа, него о питању које је спонтано решено самом употребом, тако да га код састављања правописа није требало ни постављати као питање по коме постоје различита гледишта. Све ово што смо изнели важи и у односу на једну другу фонетску црту, на изговор *л* уместо *л'* у случајевима као: *недела*, *клуч* и др. Иако је ареа ове црте, као замене *ол*, за вокално *л*, доста ограничена, она је употребом спонтано унета у књижевни језик.

Период од пресудне важности у јачању тога фактора употребе, и у целини у стварању македонског књижевног језика, претстављају године Народнослободилачке борбе. Књижевне радове и писмене документе на македонском, настале у том времену, карактерише у језичком погледу једна изразита мешавина дијалекатских особина. Кроз то се као основно запажа постепено и све одређеније наметање црта централних дијалеката који улазе у основицу књижевног језика. Разуме се да и сада језик писмености одражава оно што се догађало и у саобраћајном језику. Партизанске јединице, као и други органи који се упоредо с њима стварају, окупљајући људе из разних крајева, постају они језикотворачки колективи, који убрзавају стварање општег македонског језика. Већ је обична појава да људи не само схватају потребу превазилажења дијалекатских оквира, него да и у свакодневной говорној пракси теже томе. То је разуме се било од великог значаја као нужна психолошка припрема за коначно решење македонског језичког питања. Тежња ка језичком зближавању све је више истицала у први план централне македонске говоре као основу на којој се то зближавање вршило. Тако је језичком праксом решено питање основите књижевног језика, па касније, код коначног установљења његовог облика, никоме није ни долазило на памет да то питање поново потезе. Ово је, као и целокупно језичко искуство тих пресудних година, у највећој мери омогућило брзо и успешно решење питања македонског књижевног језика непосредно после ослобођења.

Као што је познато, македонска азбука је усвојена 5 маја, а правопис 7 јуна 1945 године. То су два најважнија датума у стварању македонског књижевног језика. Сумирајући резултате стеченог језичког искуства, решења која су донета установљивала су облик књижевног језика и одређивала јасно смернице његовог даљег развитака. Тиме је постављен крај стихијности језичке изградње и постигнута нужна координација напора у томе погледу. Указали смо већ на деловање фактора употребе или спонтаног избора у стварању општег македонског језика. С њиме се уско испреплиће и фактор свесног избора, на који ћемо сада обратити више пажње. И тај фактор делује стално у развиту књижевног језика, али је посебно уочљив у моменту установљења граматичког облика једног новог књижевног језика, случај који смо ми у Македонији имали 1945 г. Деловање тога фактора не треба ни

прецењивати ни потцењивати. Он је резултатан не неком произвољношћу, него онда када се саображава са природним тенденцијама развита одређеног књижевног језика, и када потпомаже њихово пуније испољавање. Његова је суштинска одредница пак у степену и снази свести којом се тежи јединству књижевног језика. У нашем случају имали смо у том погледу веома погодну ситуацију, јер је установљење нашег књижевног језика дошло у време када је народ био окупљен око идеја Народне револуције и одушевљен ослобођењем. Деловање свесног избора нашло је значајни израз увођењем у књижевни језик неких особина појединих централних говора које омогућују ближу везу између њега и источномакедонских дијалеката. Једна од тих црта је, на пример, однос *носи* — *носаи* између 3 л. јед. и мн. презента. На овај начин је проширена дијалекатска база књижевног језика, чиме се свакако допринело и његовом лакшем усвајању у народу. Надаље је резултат тога избора био да се избегло допуштање већег броја дублета у граматичким формама књижевног језика. Тако је у македонски књижевни језик ушла само пуна форма члана *-ои* (*денои*, а не и: *дено*) Познато је да је у бугарском књижевном језику у овом погледу допуштена двојна употреба. И у вези са основним погледима на изградњу речника књижевног језика, на пример у односу према усвајању туђих и грађењу нових речи, долази до значајног израза фактор свесног избора, саображен са једним одређеним друштвеним и културним стањем. О овоме ћемо имати прилике да кажемо нешто одређеније мало касније. Циљ нам је био овде да уочимо координацију фактора употребе и свесног избора, који се онда усваја и потврђује употребом, како се то испољило и на примеру стварања македонског књижевног језика.

У моменту када су установљене форме македонског књижевног језика, и тиме постављене смернице његовог даљег развита, обим књижевног рада у ширем смислу на томе језику био је још сасвим ограничен. Имали смо, да се сликовито изразимо, већ једно оформљено тело, али једно мршаво тело, које је тек требало да очврсне и да развије своју мускулатуру. А то се могло постићи језикотворачким радом у свим областима савременог живота, што је са своје стране претпостављало развитак форми рада у тим областима. На прагу тог развита, док још књижевни језик није постигао извесну меру пуноће, културно делујућа личност као да опипљиво осећа неку празнину коју треба попуњавати. Она осећа потребу за језичким окружењем, која се субјективно претставља тако као да материја књижевног језика обладава неком пространственошћу и као да нас урања у себе, заокупља и заокружава. Ради се, дакле, о стварању средине која шири књижевни језик, без чега се он не би могао развијати као самостална суштина, по себи својственим законитостима.

У условима савременог живота, поготово када се ради о земљи која доживљава социјалистички друштвени преображај, стварање једне такве средине, потпомогнуто живим и разноврсним начинима комуникације, одвија се далеко бржим темпом него што се то дешавало у ранијим епохама. То се одражава најплодотворније и у изградњи књи-

жевног језика, што можемо посматрати и на македонском примеру. Културни развитак македонског народа после ослобођења карактерише се изразитим интензитетом како у ширини свога захвата тако и у квалитативном усвајању савремених културних вредности. Свестрано разграђавање форми и овлађивање средстава савременог културног деловања омогућило је и необично брзи развитак македонског књижевног језика. Иако у томе имамо одређујући моменат од првостепеног значаја, не треба заборавити и овог пута улогу осмишљавања, свесног прилажења процесу језичког развитка, по мери једног одређеног језичког осећања.

Моделирање реченице и изградња речника претстављају најважније области језикстворачког рада у периоду стварања једног књижевног језика. У синтакси је притом основни проблем складно оформљавање система подређених реченица, који битно одликује књижевни стил од разговорног језика. Елементи који се садрже у народном језику не могу увек да се без модификације пренесу у склоп књижевне реченице, јер њега одређују не само моменти чисто граматичке природе него и моменти стилског уобличавања фразе. Тако је, углавном из стилских разлога, македонски књижевни језик увео употребу релативне заменице *кој* — *кои* поред заменица *што*, *којшто*, карактеристичних за народни говор. Случаји као овај допринели су осећању извесне специфике књижевног језика у односу на народни језик.

Што се тиче лексике, добро је познато каква потреба стоји пред једним новим књижевним језиком за обогаћењем његовог речничког фонда, за усвајањем и извођењем читавог низа речи, нужних за изражавање појмова савременог мишљења. Лексика народног језика не може, разуме се, удовољити поменутој потреби коју намеће један виши ступањ културног развитка. Сам процес богаћења речника књижевног језика не треба никако схватити као неко механичко умножавање: он одражава извесном законитошћу раст културног деловања у појединим областима живота, и с друге стране условљен је једним историјски формираним језичким осећањем културно делујуће средине, које — и кроз усвајање и кроз грађење наново — остварује суштину целокупног система датог језика, одбацујући све оно што се томе систему противи. На тај начин развитак речника књижевног језика изражава на својствен начин слику и одређеног културног успона и деловања одређеног језичког осећања, које успоставља однос између тога успона и онога што се метафорички назива духом језика.

Када смо код македонског примера, треба указати посебно на једну аналогију, која није ни најмање случајна, између развитка македонске књижевности и македонског књижевног језика. Значајан је моменат у развитку македонске књижевности брзо иживљавање фолклорног стадија којим је она природно почела. То је означило одлучујући корак ка њеном уздизању до нивоа књижевности осталих наших народа. Разуме се да је то произашло из једног општег друштвено-културног стања које је морало условити и одређене погледе у односу на развитак синтаксе и лексике књижевног језика. На чисто језичком плану израз је тога јасно становиште да језичко стваралаштво не треба спутавати једном уско схваћеном мером народног језика, него да му треба

прићи мером изграђене културне личности која — иако раније није имала могућности да се културно објективира у свом језику — самим тиме што је прожета осећањем једног одређеног нивоа културног развита постиже да се тај језик, као књижевни, што пре уздигне и постане пуновредно средство савременог културног деловања.

При изграђивању македонског књижевног језика у овом погледу није било скоро никаквих колебања. Као сасвим ефемерну појаву можемо поменути покушај да се извесним турцизмима, који нису били погодни за то, прида значење савремених термина, код чега се радило о наивној претстави да се тако даје више народске боје књижевном језику. С друге стране, из става који смо изнели, и који суштински обележава стваралаштво у области лексике македонског књижевног језика, произилази више значајних позитивних резултата. Пре свега једно право осећање шта и како ваља у речнику усвајати, било да се ради о усвајању из интернационалне лексике, било да се ради о примању речи из других словенских књижевних језика. Ово смишљено усвајање у многоме је, разуме се, уштедело напоре на изградњи лексике македонског књижевног језика, као што је поставило природну брану и сваком претераном пуризму. Осим тога поменути став је одређивао, што је необично важно, и избор речи из дијалеката и начин и обим грађења нових речи, потребних савременом изражавању. Тако богаћење речника македонског књижевног језика није ишло низом случајности, него се одвијало по једном унутрашњем организирајућем принципу, који је међу појединим елементима успостављао и успоставља општи склад.

Тек када на овај начин, богаћењем својих изразних средстава, стварањем атмосфере језичког окружења, књижевни језик постигне извешан квантитет пуноће, он почиње стварно да се осећа као посебна суштина, подређена својим законитостима, у односу на народни језик. Илустроваћемо само ово на примеру стилизације народног говора у књижевном тексту, за што нам македонска књижевност даје једну врло zgodnu могућност за упоређивање. Постоје у њој две драме са истим сижеом: печалбара који се вратио после дуго година убијају његови укућани који га нису препознали. Уосталом, покретачки мотив за тај чин је сасвим различит у једном и другом тексту, па је тиме одређена и дубока разлика у основној идеји међу њима. Али се на томе не можемо сада више задржавати, јер нас овде интересује само једно опште упоређење језика оба текста. Драма Риста Крле „Парите се отепвачка“, која је први пут извођена 1938 г., предаје нам народни дијалог у његовом изворном облику, у свему онако како се у свакодневном говору чује. Друкчији је поступак у драми Васила Иљоског „Чест“, која је објављена 1955 г. Ту се врши једно видљиво прочишћавање народног говора, једна врста стилизације, која је довољна да се опет постигне атмосфера патријархалног начина живота и мишљења. Уколико се мотиву прилази са једног вишег интелектуалног становишта, као што је и овде случај, питање такве стилизације намеће се само собом. Али претходни услов да се њој приступи јесте једно макар и у заметку изражено осећање књижевног језика као специфичне суштине, у односу на коју се онда и врши поменута стилизација народ-

ног говора. Године које раздвајају текстове Риста Крле и Васиља Иљоског означиле су за македонски књижевни језик стварање тога осећања. Стога и разлика у њихову изразу указује на разлику у степену развитка књижевног језика. Интересантно је да је учињена примедба да човек из народа не би изговорио поједине реплике које му приписује Иљоски. То је тачно, али је ипак не мање тачно да је у принципу право на страни писца.

Хтели бисмо најзад да укратко укажемо на улогу књижевног језика у развоју појединих књижевних стилова или праваца. Ма колико то питање било комплексно, не може се у склопу других чинилаца превидети утицај степена развитка књижевног језика. Код нас је у овом погледу интересантан случај Косте Рацина, једног од оснивача савремене македонске књижевности. Рацин је нарочито познат својом збирком стихова „Бели мугри“ (Загреб, 1939), која је интонирана на основи народног песничког израза. Овај изразни репертоар је природно омеђивао и одређени круг мотива у његовој поезији, опет у наслону на народну песму. У Рациновој заоставштини налази се и већи број стихова на српскохрватском језику, који се по изразу савним разликује од његових македонских стихова. Разлика се јавља већ и у фактури стиха, нарочито у форсирању слободног стиха, а осим тога у метафорици која се гради на искуству савремене српскохрватске уметничке поезије. Пишући на македонском Рацин није могао да ствара у истом правцу, јер се томе супротстављао степен развитка македонског књижевног језика, који је своју уметничку обраду имао скоро једино у народним умотворинама. Континуитет у развоју књижевног израза налагао је, дакле, да се пође од тога као од основе. Тим стањем је одређена и стилска суштина Рацинове поезије на македонском језику.

Интересантно је уочити и ову појаву у савременој македонској књижевности. И код нас је нашла доста живог одјека полемика између различитих књижевних праваца. Међутим, догодило се каткад да понеком боље успе неки текст у оном књижевном стилу против кога је јавно иступао. Тако је настајао чити несклад између декларација и дела извесних писаца. У једном чланку који је раније изашао (Политика, 1 мај 1956) ја сам покушао да објашњавам тога несклада потражим не само у тренутним људским слабостима, којих има, него и у једном фактору објективног реда. У развијеним књижевностима, где су већ многе стазе утабане, писац је самим тим далеко више упућен на продубљивање свога језичког, изражајног проналаска, па је тим условљена и већа доследност у књижевном поступку. Друкчије је у књижевностима које тек настају и где на сваком кораку искрсава неискоришћена могућност откривања језичких својстава. То је природно тле за развој стилског еклектизма. У још неразрађеном књижевном руднику писца повуче лако нека жица у правцу којим првобитно није смерао. Тек после тога он може да се досети да се језик мало нашалио са његовим књижевним програмима и декларацијама. Али за саму књижевност то није страшна ствар, под условом да је књижевно дело успело.

Блаже Конески